

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρά το ότι απομακρυνόμαστε ολοένα και περισσότερο και μια γενιά πλέον δεν έχει καμιά απολύτως μνήμη της περιόδου αυτής, η μελέτη του Ψυχρού πολέμου συνεχίζει να είναι ένα από τα πλέον δημοφιλή πεδία της ιστοριογραφίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Αναγνώσεις και ερμηνείες με μεθοδολογικά εργαλεία σε πλαίσιο διεπιστημονικότητας αλλά και προσπάθειες ένταξης του περιφερειακού και του τοπικού στο παγκόσμιο είναι μερικές από τις πρόσφατες τάσεις. Σε αυτό το εννοιολογικό πλαίσιο δύο γειτονικά κράτη στα Βαλκάνια, τα οποία εντάχθηκαν σε διαφορετικούς συνασπισμούς ή ακολούθησαν διαφορετικές πολιτικές στον ιστορικό χρόνο της συγκυρίας του Ψυχρού πολέμου προσφέρονται ως πεδίο ανάλυσης σε επίπεδο πολιτικών, ιδεολογιών αλλά και νοοτροπιών.

Στη χώρα μας ιδιαίτερα, οι ελληνοαλβανικές σχέσεις αποτέλεσαν ένα ιδεολογικά φορτισμένο ζήτημα, που συνδέθηκε όχι μόνο με την κληρονομιά του Εμφυλίου αλλά και με επίμονες αλυτρωτικές θεωρήσεις και εθνικισμούς των αρχών του 20ού αιώνα. Από αυτή την άποψη οι σχέσεις των δύο κρατών κατά τον Ψυχρό πόλεμο μπορούν να ενταχθούν και να αναγνωστούν τόσο στο παγκόσμιο πλαίσιο των συνασπισμών που αναδύθηκαν μετά τον πόλεμο όσο και στα βαλκανικά ή και διμερή όριά τους.

Η προβληματική των συγγραφέων του παρόντος τόμου εντάσσει τα υπό εξέταση θέματα στο βαλκανικό και στο παγκόσμιο πλαίσιό τους. Οι εξωτερικές σχέσεις της Αλβανίας με τα σοσιαλιστικά κράτη στην προσπάθεια «οικοδόμησης του σοσιαλισμού», άλλοτε υπό γιουγκοσλαβική ή σοβιετική κηδεμονία και άλλοτε με προσέγγιση με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας ή με την επιλογή της «απομόνωσης», είναι σημαντικοί δείκτες των ευρύτερων μεταβολών. Δεν απουσιάζουν και οι βαλκανικές θεωρήσεις ως δείκτες, είτε ως «ενδοχώρα» του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου, είτε με προσπάθειες για μία σοσιαλιστική βαλκανική ομοσπονδιακή δημοκρατία ή βαλκανικά σύμφωνα, είτε με ρήξεις στην ομοσπονδιακή δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας ή την προώθηση βαλκανικής πολιτικής στην ελληνική Μεταπολίτευση.

Ο τίτλος του τόμου προδιαθέτει για κάτι που δεν υπήρχε: Ελλάδα και Αλβανία, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου δεν είχαν διπλωματικές σχέσεις, ούτε πρεσβείες και ανάλογες αποστολές. Παρά την επιφανειακή αταραξία, η οποία θα έπρεπε να υπάρχει, η διαχείριση μίας σειράς από ζητήματα απασχολούσαν τα συστήματα εξουσίας εκατέρωθεν. Η «εμπλοκή» της Αλβανίας στον ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο, συνοριακά επεισόδια, οι μυστικές επιχειρήσεις –οι οποίες ξεκινούσαν από ελληνικό έδαφος– με σκοπό την ανατροπή της «σοσιαλιστικής» διακυβέρνησης, οι πολιτικοί πρόσφυγες και η «έξωση» των κοινοτήτων των μουσουλμάνων Τσάμηδων από την ελληνική επικράτεια προβάλλουν ως μερικά από τα υπαρκτά προβλήματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο κράτη παρά την πολυπλοκότητα των προβλημάτων δεν κατέληξαν σε κάποια πολεμική αναμέτρηση.

Επιπρόσθετα, μία σειρά από συνέχειες και ασυνέχειες διαπιστώνονται σε σχέση με την περίοδο του Μεσοπολέμου. Κομβικό σημείο αποτελεί η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία. Στις αλβανικές προσλήψεις άλλοτε εμφανίζεται ως ένα στοιχείο ενσωμάτωσης στην αλβανική «σοσιαλιστική» κοινωνία άλλοτε ως όχημα επιθετικής συμπεριφοράς από τους «μοναρχοφασίστες» που κυβερνούν το «αντικομμουνιστικό» κράτος στην Ελλάδα και άλλοτε ως μία γέφυρα ανάμεσα στους δύο γειτονικούς λαούς. Οι πολιτικές επιλογές του κομμουνιστή ηγέτη Ενβέρ Χότζα και της κρατικής γραφειοκρατίας είναι οι πραγματικοί παραγωγί του δημόσιου λόγου. Στο ελληνικό εθνικιστικό αφήγημα η έννοια της *Βορείου Ηπείρου* κυριαρχεί στα αποκαλούμενα «εθνικά θέματα» μέχρι την ανάδειξη του Κυπριακού τη δεκαετία του '50. Η ιδεολογία του αλτρωτισμού αποτυπώνεται και σε στίχους: «*Έχω μια αδερφή,/ κοκλίτσα αληθινή,/ τη λένε Βόρειο Ήπειρο/ την αγαπώ πολύ*». Το ενδιαφέρον στην Ελλάδα ατονεί σε επόμενες δεκαετίες και ο λόγος για τους *Βορειοηπειρώτες* θα γίνει όλο και περισσότερο περιθωριακός και θα εκπορεύεται, κυρίως, από τα σωματεία οργάνωσής τους στο ελληνικό κράτος και πολιτικούς χώρους, συγγενείς με την ιδεολογία του αλτρωτισμού. Ένα κράτος, το οποίο υπηρετώντας λογικές του Ψυχρού πολέμου, θα αργήσει δεκαετίες ώσπου να απονείμει στους εγκατεστημένους στην Ελλάδα *Βορειοηπειρώτες* την ελληνική ιθαγένεια, σηματοδοτώντας ταυτόχρονα τη συγκρότηση μιας υβριδικής ταυτότητας.

Θα θέλαμε να κάνουμε μία αναφορά σε ένα ζήτημα περιεχομένου: οι όροι *Βόρειος Ήπειρος* και *Τσαμουριά*, όπως όλοι οι όροι που συνδέονται με την πολιτική και τη γεωγραφία, επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Αυτό κατά βάση οφείλεται στη σημασία που αποκτούν στη δημόσια σφαίρα τα ζητήματα εθνικής ταυτότητας καθώς και ο τρόπος με τον οποίον γίνονται εργαλεία πολιτικής προπαγάνδας. Ο όρος *Βόρειος Ήπειρος*, του οποίου η χρήση σε μεγάλο βαθμό αναφέρεται στην προώθηση του ελληνικού αλτρωτισμού είναι προϊόν του 20ού αιώνα. Σχηματικά, μία ελληνική

ανάγνωση ταυτίζει την περιοχή με την περιοχή της Δρυινούπολης (Δερόπολη/ Δρόπολη), χωριών του Δελβίνου και του Βούρκου, της αλβανικής πλευράς του Πωγωνίου και χωριών της Χειμάρρας. Ενίοτε περιλαμβάνει και τα αστικά σύνολα Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα. Μία δεύτερη ανάγνωση περιλαμβάνει την περιοχή και την πόλη της Κορυτσάς, καθώς και τις ενδιάμεσες περιοχές αναφορικά με την πρώτη ανάγνωση, όπως της Πρεμετής. Μία τρίτη ταυτίζει τη *Βόρειο Ήπειρο* με την περιοχή νότια του ποταμού Σκούμπι (Γενούσου).

Στον αλυτρωτικό λόγο των Αλβανών υπάρχουν ανάλογες αναγνώσεις με τις αντίστοιχες ελληνικές για τη *Βόρειο Ήπειρο*. Μία αλβανική ανάγνωση της Τσαμουριάς, όρος που προϋπάρχει του 20ού αιώνα, περιλαμβάνει περιοχές των σημερινών διοικητικών ενοτήτων Θεσπρωτίας, κυρίως, και Πρέβεζας, μία δεύτερη εκτείνεται έως την πόλη της Πρέβεζας και τα σύνορα Ελλάδας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας το 1881, ενώ μία τρίτη εκτείνεται μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο και συμπεριλαμβάνει την πόλη της Άρτας, αλλά και την Κέρκυρα και περιοχές των περιφερειακών ενοτήτων Καστοριάς και Φλώρινας.

Τα «εθνικά θέματα» εμφανίζονται, συνήθως, με μανιχαϊστική προσέγγιση, «εμείς» και οι «άλλοι». Στην περίοδο που μελετά ο συγκεκριμένος τόμος υπάρχει και μία επιπλέον διάσταση: οι Αλβανοί είναι «κομμουνιστές» και οι Έλληνες είναι με τους «ιμπεριαλιστές», σαφείς αναφορές στη σύνθετη σχέση όπου ο εθνικισμός συναντά και άλλα ιδεολογικά προτάγματα, ενώ η οικονομική διάσταση με το περίβλημα του εκσυγχρονισμού είναι και αυτή παρούσα. Οι πολιτικές αλυτρωτισμού στην Ελλάδα, η σύνθετη σχέση εθνικισμού και κομμουνισμού στην Αλβανία, η «εργαλειοποίηση» μειονοτήτων είναι βασικοί δείκτες κατανόησης της περιόδου.

Οι δύο γείτονες καλούσαν να επιλύσουν τα προβλήματα στο εσωτερικό των κρατών τους όχι με τις καλύτερες συνθήκες. Οι πολιτικές ελίτ και οι κρατικές γραφειοκρατίες, οι οποίες είχαν επικρατήσει στη δεκαετία του '40, επέτειναν, τουλάχιστον, το κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας. Μπορούμε να κάνουμε λόγο για περιόδους έντασης, όπως στις δεκαετίες του '40 και του '50, αλλά και περιόδους συνεργασίας στις ίδιες δεκαετίες, όπως η συνεργασία των δύο κομμουνιστικών κομμάτων ή κατασκοπευτικών δικτύων (είναι σημαντικές οι έως σχετικά πρόσφατα άγνωστες μυστικές επιχειρήσεις για την ανατροπή του Ενβέρ Χότζα, κάτι που είχε χαρακτηριστεί ως «το καλύτερα φυλαγμένο μυστικό του Ψυχρού πολέμου»). Οι προσπάθειες αποκατάστασης αρχικά σε «χαμηλό επίπεδο» των διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στα δύο κράτη εξυπηρετούσαν συγκεκριμένες συνθήκες: τις προσπάθειες για διεθνή ερείσματα της ελληνικής χούντας των συνταγματαρχών αλλά και τις πολιτικές επιλογές στη μεταγενέστερη περίοδο της «απομόνωσης» στην Αλβανία. Επιπρόσθετα, υπήρχαν στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης αριστερές οργανώσεις που έλκονταν ή υποστήριζαν το αλβανικό «μοντέλο» σοσιαλισμού, ενώ και οι κρατικές πο-

λιτικές σταδιακά οδηγούν στην πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων παρά τις εκκρεμείς υποθέσεις, οι οποίες θα μεταβιβαστούν ή θα αναβιώσουν στη μετα-ψυχροπολεμική περίοδο, όπως το ζήτημα των Τσάμηδων.

* * *

Η ιδέα του τόμου προήλθε από την έκδοση του βιβλίου του Τηλέμαχου Κώτσια, *Στην απέναντι όχθη* (Αθήνα, Ψυχογιός, 2009), ένα εξαιρετικό μυθιστόρημα που έχει ως επίκεντρό του την ανθρώπινη ζωή και ταυτότητα στον νότο της Αλβανίας. Για μία ακόμα φορά η λογοτεχνία αποτέλεσε ευαίσθητο δέκτη δύσκολα διαπραγματεύσιμων θεμάτων. Θα λέγαμε μάλιστα πως στην προσέγγιση τέτοιων «δύσκολων» θεμάτων, η λογοτεχνία προηγείται της κοινότητας των ιστορικών, οι οποίοι νιώθουν την πίεση ακόμα και «αυτολογοκρισίας». Αναφορικά με τις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, θυμίζουμε την περίπτωση του έργου του Βασίλη Γκουρογιάννη, *Το ασημόχορτο ανθίζει* (Αθήνα, Καστανιώτης, 1992) για τους Τσάμηδες, ένα θέμα που όψεις του παραμένουν εντελώς άγνωστες μέχρι σήμερα ή τα διηγήματα του Σωτήρη Δημητρίου, *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου* (Αθήνα, Κέδρος, 1993 και Πατάκης, 2015) και *Ντιάλιθ' ιμ, Χριστάκη* (Αθήνα, Ύψιλον, 1987 και Πατάκης, 2018).

Στον απόηχο της έκδοσης του βιβλίου του Κώτσια και της επιρροής που άσκησε στους δύο επιμελητές υπήρξε η διοργάνωση μιας ημερίδας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας με τίτλο *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό πόλεμο. «Προσλήψεις» ελληνικής πολιτικής* (Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 10 Δεκεμβρίου 2010). Αρκετά από τα κείμενα του παρόντος τόμου βασίζονται σε εισηγήσεις που έγιναν σε εκείνη την ημερίδα. Η καθυστέρηση στη συλλογή και στην έκδοση του τόμου έδωσε τη δυνατότητα του εμπλουτισμού της θεματολογίας. Το ενδιαφέρον ανανεώθηκε με κείμενα σημαντικών Αλβανών ιστορικών, ειδικών για την περίοδο του Ψυχρού πολέμου αλλά και νέες αρχειακές διαθεσιμότητες. Νομίζουμε ότι είναι η πρώτη φορά που για αυτό το θέμα υπάρχει η συνεισφορά μελετητών και από τα δύο κράτη στην ελληνική βιβλιογραφική παραγωγή. Οι όψεις της συγκυρίας που μελετώνται είναι μία καλή αφετηρία για την περαιτέρω έρευνα.

Ο τόμος καλύπτει ένα μεγάλο εύρος προσεγγίσεων. Από αυτές της πολιτικής και της διπλωματικής ιστορίας έως προσεγγίσεις που αφορούν στη μελέτη νοοτροπιών και ιδεολογικών στάσεων. Είναι σημαντική η προσφορά των διαφορετικών μεθοδολογικών εργαλείων, ερμηνευτικών προτάσεων, καθώς και το αποτύπωμα των νέων αρχειακών διαθεσιμοτήτων. Όπως είναι ευνόητο, υπάρχουν διαφορετικές ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, οι οποίες δείχνουν το εύρος των προβλημάτων που υπάρχουν. Έγινε αποδεκτή ακόμα και η διαφορετική γραφή του ίδιου τοπωνυμίου ή οικωνυμίου ή όρων, καθώς πολλές φορές υποδηλώνει ζητήματα ιδεολογίας, γλωσσολογικών προσεγγίσεων ή αποδοχή

πολιτικών επιλογών (π.χ. Χειμάρρα ή Χιμάρα). Κύριο ζήτημα είναι η πραγμάτευση του όρου *Βόρειος Ήπειρος* και των παραγώγων (*Βορειοηπειρώτες*, *Βορειοηπειρωτικό* ζήτημα κ.λπ.). Η επιλογή αναγραφής του όρου με πλάγια πεζά στοιχεία στην τυπογραφική μορφή δίνει τη δυνατότητα στον κάθε συγγραφέα να αποδώσει το νόημα που εκείνος επιθυμεί με το γραπτό του κείμενο. Προφανώς η προσπάθεια δεν εγγράφεται στη λογική της αναπαραγωγής μιας «εθνικής ιστοριογραφίας», αλλά προσπαθεί να κατανοήσει τις εθνικές αφηγήσεις και τις λογικές των επιλογών των ελίτ. Οι χρονικοί εστιασμοί είναι αποτέλεσμα και των αρχειακών πηγών, ενώ η διαθεματική προσέγγιση μας έφερε σε επαφή και με διανοητικά σχήματα όπως οι αφηγήσεις ζωής ή βιοαφηγήσεις.

* * *

Οι πρώτες δύο μελέτες του παρόντος συλλογικού τόμου έχουν ως επίκεντρό τους το ευρύτερο πλαίσιο των δύσκολων ελληνοαλβανικών σχέσεων κατά την περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου. Δίνουν στον αναγνώστη τη γενική εικόνα της διμερούς σχέσης, όπως ήταν ενταγμένη στο πλαίσιο των επιλογών, των συμμαχιών και των συσχετισμών του αναδυόμενου Ψυχρού πολέμου. Ο Βασίλης Κόντης μελετά τις μυστικές επιχειρήσεις της πολιτικής Ρόλμπακ (Rollback Policy) σε συνδυασμό με τις διπλωματικές κινήσεις του ελληνικού κράτους μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και το *Βορειοηπειρωτικό*. Ασχολείται με το συνέδριο ειρήνης στο Παρίσι (1946) και τη στάση της Μεγάλης Βρετανίας, των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ απέναντι στις ελληνικές «εθνικές διεκδικήσεις». Δύο σημαντικές συνιστώσες στην ανάλυσή του είναι ο ρόλος της αλβανικής κυβέρνησης στη βοήθεια που προσφέρεται στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου αλλά και η ελληνική συμμετοχή στις προσπάθειες ανατροπής της κυβέρνησης του Ενβέρ Χότζα. Η ελληνική μειονότητα αποτελεί σημαντικό δείκτη στις μεταβολές της αλβανικής εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα στις σχέσεις της Αλβανίας με τη Σοβιετική Ένωση. Ο Σταύρος Ντάγιος με τη δική του συμβολή προσπαθεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τη στάση της Αλβανίας στη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου. Μία ερμηνεία, η οποία αποδίδεται στην ανασφάλειά της για τα νότια σύνορα με την Ελλάδα, στο ευρύτερο πλαίσιο του Ψυχρού πολέμου. Η βοήθεια που πρόσφερε ο Ενβέρ Χότζα και οι Αλβανοί κομμουνιστές στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας, η «εργαλειοποίηση» των Τσάμηδων στις αλβανικές πολιτικές τακτικές, οι σχεδιασμοί της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο αλλά και οι ελληνικές επιδιώξεις για τη *Βόρειο Ήπειρο* μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου είναι δείκτες, οι οποίοι αποκτούν διαφορετική βαρύτητα με την ένταξή τους στους σχεδιασμούς των τριών μεγάλων δυνάμεων: ΕΣΣΔ, ΗΠΑ και Ηνωμένου Βασιλείου.

Ο ελληνικός Εμφύλιος παραμένει το πλαίσιο αναφοράς στη μελέτη της Ana Lalaj. Η Αλβανίδα ιστορικός, στη μελέτη της ασχολείται με την τεκμηρίωση της αλβανικής ανάμειξης στον ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο. Η ενεργή συμμετοχή της Αλβανίας αφορούσε την υποστήριξη στους αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, σε μία περίοδο κατά την οποία αισθανόταν απειλή στα νότια σύνορά της και η προτίμησή της αυτή δεν συμβάδιζε με τις προηγούμενες επιλογές της, ως ένα μικρό κράτος να μην αναμειγνύεται στον εμφύλιο πόλεμο γειτονικού κράτους. Η αιτιολόγηση συμβαδίζει με τις λογικές του Ψυχρού πολέμου και με την πολιτική της ευθυγράμμισης με τις θέσεις της Σοβιετικής Ένωσης. Η συγγραφέας θεωρεί ότι η υποστήριξη των Ελλήνων ανταρτών είχε υψηλό κόστος για την Αλβανία και μαζί με τα θύματα και τις υλικές ζημιές έθεσε σε κίνδυνο την εδαφική της ακεραιότητα, ενώ υπέστη και μεγάλες διεθνείς πιέσεις.

Τις προσπάθειες ανατροπής της πολιτικής κατάστασης στην Αλβανία έτσι όπως αυτές σχεδιάστηκαν και επιχειρήθηκε να υλοποιηθούν από τα τέλη της δεκαετίας του '40 και στις αρχές της δεκαετίας του '50 εξετάζει ο Γιάνης Γιανουλόπουλος. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο του εστιάζει στο «καλύτερα φυλαγμένο μυστικό του Ψυχρού πολέμου», στις ανεπιτυχείς προσπάθειες της SIS και της CIA να πραγματοποιήσουν «αλλαγή καθεστώτος» στην Αλβανία του Ενβέρ Χότζα. Με τη μορφή έξι βασικών σχολίων εντάσσει τις μυστικές επιχειρήσεις στις λογικές του Ψυχρού πολέμου, προσδιορίζει το χρονικό πλαίσιο διεξαγωγής τους, αποδομεί τις συνωμοσιολογικές θεωρίες που ευδοκίμουν στους μελετητές των κατασκοπευτικών επιχειρήσεων και επικεντρώνει στους αξιωματικούς της SOE που κατασκεύασαν το «αλβανικό σχέδιο» VALUABLE/FIEND. Επιπρόσθετα, αναδεικνύει την Ελλάδα ως κομβικό σημείο στην άτυπη «συμμαχία των προθύμων» που είχε συγκροτηθεί για την επιχειρησιακή στήριξη του εγχειρήματος, καθώς και τη δράση των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών στο εσωτερικό της ελληνικής πολιτείας, μιας «καχεκτικής δημοκρατίας» και ταυτόχρονα ενός «αντικομμουνιστικού κράτους».

Στο δεύτερο μέρος οι μελέτες επικεντρώνονται στις διπλωματικές αντιλήψεις και πρακτικές για τις διμερείς σχέσεις, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τη δεκαετία του '40 μέχρι και τη δεκαετία του '80. Στο κείμενό του ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου κωδικοποιεί τον τρόπο σκέψης των πολιτικών ελίτ στην Ελλάδα, ενός μικρού κράτους στην ανατολική Μεσόγειο, την περίοδο του Ψυχρού πολέμου και διακρίνει τέσσερις κύριες σχολές σκέψης: τη στρατηγική του Γεωργίου Παπανδρέου στη διάρκεια ακόμα του Β' Παγκοσμίου πολέμου με αντισοβιετική ρητορική και με ψυχροπολεμική ανάλυση πριν τον ίδιο τον Ψυχρό πόλεμο, τη γεωπολιτική θεώρηση του φιλομοναρχικού Παναγιώτη Πιπινέλη σε καιρούς αβεβαιότητας να λειτουργεί ως θεωρητικό όχημα για την αμερικανική διείδουση, την ανάδειξη μιας μετριοπαθούς ρεαλιστικής πολιτικής σε μεγάλο

βαθμό συνδεδεμένη με τους προσανατολισμούς στην εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή, καθώς και την παρουσίαση μιας αντιδυτικής εκφοράς λόγου στις διεθνείς σχέσεις από τον Ανδρέα Παπανδρέου ταυτιζόμενη με την εθνική ανεξαρτησία αλλά και τον λαϊκισμό της δεκαετίας του 1980.

Ο Hamit Kaba, από την πλευρά του, μελετά πτυχές της σύγκρουσης της Αλβανίας και της Σοβιετικής Ένωσης στις αρχές της δεκαετίας του '60 και τις ελληνικές προσλήψεις για αυτήν. Οι απροσδόκητες αλβανοσοβιετικές εξελίξεις στη δεκαετία του '60 απασχόλησαν σοβαρά τόσο τα Βαλκάνια όσο και δυτικά κράτη. Τρία γειτονικά κράτη, η Ελλάδα, η Ιταλία και η Γιουγκοσλαβία επιθυμούσαν μεν την πολιτική μεταβολή στην Αλβανία, αλλά κανένα δεν ήταν πρόθυμο να αποδεχθεί την υπεροχή του άλλου, λόγω των κρατικών του συμφερόντων αλλά και της θέσης τους στη διεθνή πολιτική. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση στην εξουσία του Ενβέρ Χότζα. Ενδεικτική ήταν η δημοσίευση ενός ιταλικού εγγράφου που προκάλεσε μερική αναστάτωση στις ιταλοελληνικές σχέσεις. Οι ελληνικές αφηγήσεις περιλαμβάνουν την επίσημη κρατική πολιτική αλλά και τον λόγο από τις οργανώσεις *Βορειοηπειρωτών* στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ.

Οι διακρατικές σχέσεις και οι διπλωματικές πρακτικές δεν επηρεάστηκαν όμως μόνο «από τα πάνω». Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε η κοινωνία πολιτών και οι οργανώσεις της. Ο Ηλίας Σκουλίδας στη δική του εργασία ασχολείται με τη σημαντικότερη, ίσως, οργάνωση *Βορειοηπειρωτών* στην Ελλάδα, την Κεντρική Επιτροπή Βορειοηπειρωτικού Αγώνα (ΚΕΒΑ). Διαρθρώνει την προβληματική του σε τρεις άξονες: τη δομή της οργάνωσης με τα μέλη της, τις παρεμβάσεις της και τα δίκτυά της, τις ιδεολογικές σταθερές που τη χαρακτηρίζουν στο τρίπτυχο αλτρωτισμός-εθνικοφροσύνη-«ανωτερότητα της ελληνικής φυλής» αλλά και αντικομμουνισμός, καθώς και στις πολιτικές που ακολουθεί. Μία οργάνωση, η οποία συγκροτήθηκε για την υποστήριξη στις διεκδικήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για τη *Βόρειο Ήπειρο* και η οποία στη συνέχεια ακολούθησε τη φθίνουσα σημασία στην ελληνική πολιτική του *Βορειοηπειρωτικού*.

Ένα από τα πλέον «μυστήρια» και σχετικά άγνωστα γεγονότα των διμερών σχέσεων Ελλάδας και Αλβανίας υπήρξε η στιγμή της αποκατάστασης των διπλωματικών επαφών μεταξύ των δύο κρατών. Ο Σπυρίδων Σφέτας ασχολείται στο άρθρο του με την αποκατάσταση μετά από δεκαετίες των διπλωματικών επαφών ανάμεσα στα δύο γειτονικά κράτη. Η επαναφορά των σχέσεων έγινε από το καθεστώς της χούντας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα, γεγονός που φαινομενικά ηχεί παράξενα, καθώς η Απριλιανή Δικτατορία εξέφρασε την πιο οξεία εκδοχή της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται το γεγονός στο ευρύτερο διεθνές πλαίσιο, όπου κυριαρχεί η προσέγγιση ΗΠΑ και Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, σε διαβαλκανικό –με σημείο αναφοράς τις εξελίξεις στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία

της Γιουγκοσλαβίας– αλλά και σε διμερές επίπεδο. Διερευνά, ενδελεχώς, τους στόχους της χούντας που πρόκρινε το «άνοιγμα» και τις επιλογές της αλβανικής ηγεσίας. Αναδεικνύει ότι οι οικονομικές ανταλλαγές δεν ήταν το κυρίαρχο στοιχείο στην αποκατάσταση των διμερών σχέσεων, αλλά η ταύτιση ανάμεσα στα ελληνικά συμφέροντα και βασικούς άξονες της αμερικανικής πολιτικής, δηλαδή, να μην περιέλθουν ξανά η Αλβανία και η Γιουγκοσλαβία υπό σοβιετική επιρροή.

Η τρίτη και τελευταία ενότητα του βιβλίου εστιάζει στις νοοτροπίες και το ατομικό βίωμα. Στη δική του συμβολή ο Λάμπρος Μπαλτσιώτης μάς εισάγει στο επίπεδο των νοοτροπιών, συγκεκριμένα των ελληνικών διοικητικών μηχανισμών και τη σχέση τους με την πολιτική. Δύο είναι τα ζητήματα, στα οποία επικεντρώνει την έρευνά του: (α) Η «περιπέτεια» απόδοσης –ή καλύτερα μη απόδοσης– ιθαγένειας στους *Βορειοηπειρώτες* κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου αλλά και στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Εξακριβώνεται ο ρόλος των διοικητικών μηχανισμών, οι πολιτικές των κυβερνήσεων αλλά και η στάση *βορειοηπειρωτικών* σωματείων, δημιουργώντας αυτό που ευφυώς έχει αποκληθεί «οι εργολάβοι του *Βορειοηπειρωτικού*». (β) Η «ημιτελής» άρση του εμπολέμου μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας και τα «ανοιχτά» ζητήματα των διεκδικούμενων περιουσιών. Ο λόγος του δεν περιορίζεται στις διαπιστώσεις και στην ιστορική τεκμηρίωση, αλλά αναλύει τα προβλήματα και στην προοπτική τους και τις πιθανές μελλοντικές επιπλοκές σε νομικό ή πολιτικό επίπεδο.

Εστιασμένη στο ατομικό βίωμα και στη μνήμη η Κατερίνα Τσέκου με τη χρήση προφορικών μαρτυριών επιχειρεί μία «ιστορία από τα κάτω». Προσπαθεί να κατανοήσει τους *Βορειοηπειρώτες* –μετανάστες, πρόσφυγες, φυγάδες–, οι οποίοι στον Ψυχρό πόλεμο αλλά και στη συνέχεια εγκατέλειψαν το αλβανικό κράτος και εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό κράτος. Τα κύρια ερωτήματα που προσπαθεί να απαντήσει είναι οι διακυμάνσεις στη στάση των Ελλήνων πολιτών και του κράτους απέναντί τους αλλά και τις μεταβολές στη δική τους νοοτροπία. Σημείο ρήξης αποτελεί η πολιτική μεταβολή στην Αλβανία στο τέλος του Ψυχρού πολέμου και οι μεγάλες μεταναστευτικές ροές που δημιούργησε, καθώς σταδιακά το υβριδικό καθεστώς που είχε δημιουργηθεί για πολιτικούς λόγους την προηγούμενη περίοδο μεταβάλλεται σε ταυτότητα «Ελληνοαλβανού» αλλά και διπλά «ξένου».

Τέλος, στο κείμενό του του ο Νίκο Αγο μάς δίνει μία διαφορετική διάσταση, όχι του ιστορικού ερευνητή. Αλβανός δημοσιογράφος, ο οποίος εργάστηκε για χρόνια στον ελληνικό έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο και έφυγε από την Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης τη δεκαετία του 2010, καταθέτει ένα κείμενο δημοσιογραφικό αλλά και βιωματικό. Με δείκτες σημαντικούς άξονες των ελληνοαλβανικών σχέσεων περιγράφει τον αντίκτυπο των πολιτικών επι-

λογών της «σοσιαλιστικής» Αλβανίας σε Αλβανούς πολίτες την περίοδο του Ψυχρού πολέμου και τις νοοτροπίες που είχαν διαμορφωθεί. Με την εμπειρία του μετανάστη θέτει ένα διαφορετικό αξιολογικό πλαίσιο και προβαίνει σε μία συνολική θεώρηση της υπό διερεύνηση προβληματικής του τόμου.

Η σχέση μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας, όπως κάθε σχέση γειτονικών κρατών είναι μια δυναμική σχέση. Μετασχηματίζεται και εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου, διαμορφούμενη τόσο από παγκόσμιες εξελίξεις όσο και από εθνικές ή και τοπικές ιδιαιτερότητες. Επιπλέον, καθώς οι ανθρώπινες αξίες και προτεραιότητες αλλάζουν ιεραρχική σειρά και περιεχόμενο, η οπτική που βλέπουμε σήμερα τις δύο χώρες διαφέρει σε σημαντικό βαθμό από αυτήν που διαμορφώθηκε στα χρόνια του Ψυχρού πολέμου. «Τίποτε δεν πάει χαμένο», όμως. Το παρελθόν επίμονα, επανεμφανίζεται στο παρόν, πολλές φορές ύπουλα και σιωπηλά, με αλλαγμένα ονόματα και λόγια, για να μας υπενθυμίσει τη σημασία του.

Νίκος Μαραντζίδης – Ηλίας Σκουλίδας
Θεσσαλονίκη – Γιάννινα, Σεπτέμβριος 2020